

Feminizm ve Çokkültürlülük Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme

Bilge Durutürk¹

Özet: Bu çalışmada feminizmin ve çokkültürlülük ilişkisi üzerine bir inceleme yapılması amaçlanmaktadır. Bu paralelde 1980’li yıllardan beri ortaya konmuş olan ikinci dalga feminizmin parametreleri ve 1990’lar itibari ile toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması ve kimlik politikaları paralelinde ele alınan üçüncü dalga feminizmin parametreleri değerlendirilecektir. Bu temel unsurlar üzerinden çokkültürlülük kuramı içerisindeki liberal ve eleştirel yaklaşımların ikinci ve üçüncü dalga feminizm ile kesiştiği problemlerli durumlar ataerkillik ve kadının özgürleşmesi bağlamında kültürel farklılıkların ortaya koyduğu ırk, cinsiyet ve sınıf temelindeki tartışmalar üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm; Çokkültürlülük, Kesişimsellik, Liberal ve Eleştirel Yaklaşımlar

1. Giriş

Kadının erkek karşısında hukuki temelde eşit olmasına temel hazırlamış olan Birinci Dalga Feminizm üzerine inşa edilen İkinci Dalga Feminizm, sosyal ve ekonomik haklar temelinde yükselmiştir. İkinci Dalga Feminizmin aktif olduğu ve temel parametrelerini oturttuğu 1960 ve 80 arası dönemde en temel tartışma konularının başında “kadının özgürleşmesi” gelmekteydi (Collins, 1986: 165).

Özgürleşme (emancipation), dilinden dininden ırkıdan ve kültüründen bağımsız olarak ele alınan kadının yine tüm bu kimliksel bo-

¹ Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

yutlarından bağımsız ele alınan erkek karşısında herhangi bir “ataerkil baskı” altında olmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kadının erkek karşısında sosyal olarak varlık gösterebilmesi ve eşit olabilmesi, ikinci dalga içerisinde kadın özgürleşmesi vurgusu, erkeğe ait olduğu savunulan kamusal alanda kadının görünürlüğü ile paralel tartışılmaktadır. Bu durum, özel alan içerisinde varlık gösteren kadının (beyaz kadın)² kamusal alanda da yer alabilmesi için belli başlı çalışmaların yapılmasını gerektirmiştir.

Bu durumdan hareketle İkinci Dalga Feminizm kadının iş hayatında erkek ile aynı haklara sahip olması kamusal alanda görünürlüğünün artması; çocuk bakımı, aile ile ilgilenme gibi temel özel alan “görevlerinden” ayrışarak kendisini gösterebilmesine yönelik “bilinç yükseltme” faaliyetlerini kapsamaktadır. “Kadın doğulmaz; kadın olunur” (de Beauvoir, 1986) vurgusu temelinde hareket eden bilinç yükseltme çalışmaları, kadınla erkek arasındaki cinsiyet temelli farklılık ve beraberrinde gelen patriarkal yaklaşımlardan uzaklaşabilmeyi hedef almıştır.

Kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarının var olduğu ancak bunun temel bir ayırım noktası olamayacağına dair en temel karşı duruş, kadının anne olma eylemini kendi iradesi ile sonlandırabilmesi yani kadının kendi vücudu hakkında karar verebilmesi anlamına gelen kürtaj hakkı için büyük mücadele vermiştir (Budgeon, 2011: 250). Bu nedenle kadının “cinsel özgürlüğü” kadın erkek eşitliği paralelinde oldukça fazla altı çizilen bir durumdur.³

İkinci dalga kadın hareketinin temel olarak teoride 1960-80 arasındaki dönemi içerdiği belirtilse de; dönemi içerisinde aktif yer almış

2. Betty Friedman’ın *Feminine Mystique* eserinde ele aldığı gibi beyaz kadın siyasi haklara sahip olduktan sonra evinde varlık gösteren bir figür olarak var olmuştur. Ancak siyah kadın ailesine bakmak için siyah erkekle beraber iş hayatında yani kamusal alanda yer almaktadır (Friedman, 1963).

3. Ancak bu noktada siyah ve beyaz kadın arasında cinsel özgürleşme vurgusu yapılırken bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Siyah kadın kolonyalist dönemden kalan bir algı ile “cinsel obje” olarak ortaya konmakta ve cinsel özgürleşme siyah kadın için pozitiften ziyade negatif ve pejoratif bir anlam içermektedir (Collins, 1986).

ancak halen günümüzde de kadın hakları savunucu olarak faaliyet gösteren gruplar mevcuttur. Bu sebeple “İkinci Dalga bitti ve 80 sonrasında Üçüncü Dalga başladı” diyerek ayrıştırılacak kesin bir çizgisel durum yoktur (Budgeon, 2011: 246). Dalgalar arası geçiş kümülatif olarak devam etmekte veyahut belli başlı değişim ve çatışma noktalarını içinde barındırmaktadır.

Üçüncü Dalga bugün hali hazırda içinde bulunduğumuz bir süreci taşımaktadır (hooks, 1981: 82). Gerek toplumsal cinsiyet çalışmaları gerekse LGBTİ (Lezbiyen, gay, biseksüel, trans ve inter) grupların içine dahil olduğu “cinsel yönelim” temelli tartışmaların yapıldığı bir şemsiye kavramdır denilebilir (hooks, 1981: 87). 3. Dalga, platform olarak kendi içerisinde birçok farklı ve ayrılmış fragmentasyonları barındırmaktadır. Bir mozaik olarak ele alınabilecek olan bu akım, cinsel tercihler, aynı cinsiyetten olanların evliliği, kamusal alanda cinsel yöneliminden dolayı ayrımcılığa uğrayan grupların üzerine odaklanmıştır (Anzaldúa, 1987).

Üçüncü Dalga kadın hareketi özellikle kadınlar arasındaki iktidar ilişkilerine odaklanmaktadır (Budgeon, 2011:249). Kadınların erkeklerden farklı olduğu ve erkekler ile kadınlar arasında bir eşitsizliğin var olduğunu göz ardı etmeden, eşitsizlik halinin etnik, dilsel, dinsel, ırksal, farklılık ve çeşitliliklerden ileri gelen ve kadınlar arasında bir ast-üst ilişkisi oluşturduğunu savunmaktadır (Budgeon, 2011: 247). Bu durumun bir yansıması olarak ikinci dalga ile üçüncü dalga arasındaki ilişki, gerginlik oluşturmaktadır. Çünkü üçüncü dalga içerisindeki bu görüş, ikinci dalga içerisinde yer alan kadının özgürleşmesine yönelik olan hareketin temel noktasındaki “kadınların bir aradalığı” ve birlik olarak erkeklerin kamusal alanda varlık gösterdikleri ataerki düzenin kırılması vurgusu ile ters düşmektedir (Budgeon, 2011:172; Lepinard, 2014: 8)

Dolayısıyla bu çalışmada “Kadının kadın ile olan güç ilişkisinin ön plana çıktığı bir dalga olan Üçüncü dalga feminist kuramın kadının sadece erkek ile olan ilişkisi değil kadının diğer kadın ile olan ilişki-

sine değiniyor olması, kimlik politikalarıyla etkileşimde olmasından ileri gelmekteydi.” (Okin, 1999:234) görüşü incelenmektedir. Bu durumun değerlendirmesinin yapılabilmesi için çokkültürlülük kuramları içerisinde yer alan liberal ve eleştirel bakış açısının görüşleri ele alınacak ve iki feminist dalga arasındaki çatışma hali, belirli örnekler verilerek bu yaklaşımlar üzerinden değerlendirilecektir.

2. Çokkültürlülük ve Feminizm

Çokkültürlülük kuramı, temel olarak bir toplum içerisindeki farklı kültürlerin varlık gösterebilmesi ve tanınırlığını temel alan görüşü benimsemektedir (Kymlicka, 2015:104). Küreselleşme ve yeni dünya düzeni paralelinde kitleler halindeki göçlerin bir neticesi olarak bir toplum içerisinde hâkim bir kültür ve toplum yapısı yanında varlık gösteren azınlık grup olarak ele alınabilecek olan gruplara yaşam alanı oluşturulması temel tartışma noktası olmaktadır (Taylor, 2005:79).

Kültürel farklılıkların, ritüellerin ve yaşam tarzlarının yaşayabilmesine yönelik olarak çokkültürlülük kuramı içerisinde birden çok görüş yer almaktadır. Bu görüşler, tolerans, tanınma politikası, özerklik verilmesi gibi belli başlı hâkim görüşler (Taylor, 2005:49) ile çoğunluk ve azınlık grubun biraradalığının düzenlenmesi üzerine inşa edilmiştir.

Bu noktada ikinci dalga ve üçüncü dalga arasındaki farklılaşma unsurlarına paralel olarak bir toplumdaki kadın ve erkek bireylerin ilişkilerine bir başka değişken olarak farklı kültürlerin içerisindeki kadın erkek ilişkilerindeki değişkenler de dâhil olduğu zaman belli başlı çatışma noktalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bugün, farklılaşan bireylerin kendi varlıklarını tanımlarken öncelikle kadın erkek olarak yapılan değerlendirmeye artık birden fazla unsur göz önünde bulundurarak hareket edilmesi gerekliliği dile getirilmektedir (hooks,1981).

Üçüncü Dalga'nın kültürel farklılıklara kendi içerisinde yer vermesi, yaşadığı paralel ya da çatışmaya yönelik durumların yanında aynı zamanda ikinci dalga kadın hareketi mensupları ya da grupları

tarafından eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çünkü İkinci dalga feminist hareket için kadının bir arada ve bütün olarak erkek egemenliğine karşı bütünlüğünü savunan görüşün kendi içerisinde gruplara ayrılması tercih edilen bir durum olmamaktadır.

Bu noktadan devam ederken öncelikle çokkültürlülük temelinde şekillenmiş olan ve feminist hareket ile de yakın ilişki içinde iki temel yaklaşımdan bahsetmek gerekmektedir. Liberal ve Eleştirel yaklaşım olarak iki kategoride değerlendirilen temel çokkültürlülük parametreleri, evrenselcilik / görececilik (universalism / relativism) ve kişisel özerklik / ussal müzakere (personal autonomy / rational deliberation) kavramları temelinde değerlendirilir (Prins and Saharso; 2013: 66).

Bu paralelde ilk olarak liberal yaklaşım ile başlamak gerekirse; bu yaklaşıma göre bireyler, sadece siyasi, sosyal, sivil ve hukuki haklara sahip olmanın yanında kendi dillerini konuşma, kültür ve dinlerini yaşama hakkına da sahip olmalıdırlar. Bu durumun devamındaki gelişmeler ise kadın hakları çerçevesinde değerlendirildiğinde belli başlı çatışma durumları ortaya çıkmaktadır (Prins and Saharso; 2013: 64).

Susan Okin tarafından ele alınan en temel çatışma, kadın hakları ile ilgili olarak çokeşlilik, küçük yaşta ve zorla evlilik, kadın sünneti gibi kültürel görececilik temelinde liberal çokkültürlülük tarafından “kültüre ait bir ritüel olarak” tolere edilmesi gerekir diye yorumlanacak olan bazı durumların evrensel kadın haklarına aykırı olabileceği savunusudur (Okin, 1999). Bu çalışmanın temel çıkış noktası da bu görüşün değerlendirilmesi üzerinedir.

İkinci temel yaklaşım olan eleştirel yaklaşım ise liberal yaklaşımın siyasal ve sosyal geri dönüşlerini ve ortaya koyacağı sonuçları eleştirmeye yönelik hareket eder. Toplum kendi içerisinde ırk, etnik yapı, sınıf, yaş, cinsiyet gibi farklı tabakalaşma unsurları ile meydana gelmektedir ve bu unsurların evrenselcilik / görececilik (universalism / relativism) ve kişisel özerklik / ussal müzakere (personal autonomy / rational deliberation) kavramları paralelinde ortaya çıkan sonuçları da birden çok ve tabakalı olmaktadır (Prins and Saharso; 2013: 9).

2.1. Liberal Çokkültürlülük

Kymlicka, Okin'in belirttiği noktaya, dışsal koruma ve içsel kısıtlamalar ile çözümlenmektedir. Bu durumu, geniş toplum yapısına göre farklılık gösteren küçük topluluğun, dışarıdaki yaptırımlara karşı kendisini korumaya alabileceği ancak, kendi içteki grup üyelerine karşı kısıtlamalar konusunda dışarıdaki yasalara paralel hareket etmeleri gerekliliğini belirtir.

Aynı şekilde Bhikhu Parekh, Okin'in yaklaşımını temel ve değişmez evrensel ve liberal değerlerin olduğunu belirtmesi sebebiyle eleştirmektedir. Parekh, bir grup kadının kendi azınlık grubunun yapmasını kural koyduğu ritüel ya da kültürel alışkanlıkları Okin'in belirttiği gibi ve kadının (kendi) özgürlüğüne bir müdahale olarak görüp kendisini baskı altında hissetmeyeceğini dile getirmektedir (Parekh, 2013: 69).

Okin'in görüşüne karşı olan bir diğer grup ise Batı kültürünün, kabullerinin ve liberal değerlerin daha az ataerkil ve kadına yönelik daha az baskılayıcı olduğuna dair görüşü savunmayanlardır (Honig, 1999, 38). Bu grup içerisinde Azizah Y. Al-Hibri (1999: 41) asıl Okin'in görüşünün batı temelli ataerkil bir feminizm anlayışının neticesi gelişmiş bir düşünce olduğunu belirtir.

Bu paralelde liberal çokkültürlülük içerisinde feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişkiye yönelik olarak bazı temel yaklaşımlar yer almaktadır.

2.1.1. Liberal Çokkültürlülüğün Feminist Hareket ile Kesişimi: İlk olarak ele alınacak olan yaklaşım "ilke temelli" yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre; azınlık grupların içerisinde barındırdığı bir kısım adet, gelenek ya da görenek temel liberal değerler ile ters düşmektedir. Bu sebeple bunlar için geniş toplum içerisinde yer alan küçük topluluğa bazı yaptırımlar konması gerekebilir görüşünü savunmaktadır (Nussbaum, 1999: 155).

Argüman olarak temel belirleyiciyi kişisel özerklik üzerinden açık-

layan Nussbaum, örnek olarak kadın sünnetinin gelenek olduğu toplumları almaktadır. Eğer kişisel özerklik söz konusuysa, kadın sünneti olacak bu kızların anneleri, yaşamış oldukları durumun travmatikliği sebebiyle çocuklarını bilgilendirebilmişler midir sorusunu sorar. Yoksa bu durum, sadece güçsüz olmanın ve içinde oldukları toplumun yaptırımlarından korkmalarının bir sonucu olarak kabul ettikleri bir duruma mı dönüşmektedir diye sorar (Nussbaum, 1999:127). Burada belirtilen annelerin özerklik kapasitelerinin içinde buldukları kültür paralelinde baskı altına alınabileceği ve bu sebeple özerkliklerinin zarar görebileceği, özgür özerkliklerinden bahsedilemeyeceğidir. Dolayısıyla daha önce belirtmiş olduğumuz kişisel özerklik ilkesine aykırı bir hareket olan kadın sünneti gibi durumlar sınırlandırılabilir kültürel ritüeller arasına girmektedir.

Bu durum ile ilgili olarak Marilyn Friedman (2003: 69) “içerik-tarafsız özerklik ve varlık belirten (maddenin aslına ait) özerklik” kavramlarını ortaya koymuştur. Örneğin maddenin aslına ait özerklik açısından köle olarak bir yaşam kabul etmek hiçbir şekilde özerk verilebilecek bir karar değildir; ancak içerikten bağımsız özerklikte ise bu durum, özerk verilmiş bireysel bir karar (bir bireyin kendi rızası ile başka bir birey için kölelik yapması gibi) olabilir diye belirtir. Burada Friedman, Nussbaum’un bahsetmiş olduğu duruma ek olarak bireyin tercih etmiş olması aslında baskıcı durumun olduğunu değiştirmez sadece o kişi için farklı bir “varlık belirten özerklik” durumu yaratır demektedir (Friedman, 2003: 23).

İkinci yaklaşım olarak ele alınan “demokratik” yaklaşıma göre ise mantıksal olma olgusu vurgulanmaktadır. Var olan durumun demokratik bir müzakere süreci sonrasında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine bakılarak hareket edilmesinden yola çıkar. Ancak Deveaux, bu duruma karşı eleştiri getirmiştir. Çünkü bazen müzakere ile demokratik olarak kabul edilen kararlar, liberal değerlere karşı düşen sonuçları beraberinde getirebilmektedir (Deveaux, 2005: 89).

Kuramsal yaklaşımda ise azınlık grubu içerisindeki kadınlara ve

içinde buldukları gruba bir kamusal tanınırlık vererek karar verebilme imkânı ve alanı açılır. Böylece azınlık grup, kamusal olarak tanınır ancak diğer taraftan da azınlık grubu içerisindeki kadının hakları da korumaya alınabilir (Shachar, 2001: 49).

Son olarak bağlamsal yaklaşımda Anne Philips'in bakış açısı temelinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Kùltürlerin toplu ve bir bütün olarak tanınması değil; kişilerin bireysel olarak kültürel farklılıkları temelinde bir tanınma içinde olması gerektiği vurgulanır. Bu durum, liberalizm ve kültür arasında birey üzerinden kurulacak bağlam ile ortaya konmaktadır. Philips, kültürel çeşitliliğe sahip olan bireye gösterilmesi gereken saygıdan bahsetmektedir (2010: 37).

2.2. Eleştirel Çokkültürlülük

Çokkültürlülük kuramı içerisinde yer alan eleştirel yaklaşım, liberal yaklaşıma temelde belli başlı bazı noktalar üzerinden eleştiri getirmektedir. Eleştirel yaklaşım, liberal yaklaşımın güç dengeleri ve güncel eşitsizlikleri göz ardı ettiğinin altını çizer. Özellikle dominant olan (Beyaz, Batılı) ile ırk ve etnik farklılık gösteren azınlıklar arasındaki eşitsizlik buna bir örnek olarak verilmektedir. İkinci olarak liberal yaklaşımın kültürel temelli ayrılıklara yönelik olarak yaptığı vurgu, bu grupların belli başlı fon ve destek yardımlarını alabilmek için kültürel farklılıklarını var olandan fazla vurgulamalarına sebep olmaktadır (Yuval-Davis, 1999: 34; Davis, 1996: 78).

Bir diğer nokta, liberal görüşün kültürleri var olan, statik tarih dışı ve değişmeyen durumlar olarak almaları, tarihsel ve dinamik taraflarını göz ardı ediyor olduğudur. Bu durum da bir başka probleme yol açmaktadır; değişmeyen ve bir bütün olarak ele alınan azınlık kültürünün toplumdaki varlığı... Örneğin kadının baskılandığı bir kültürün kuralları bir grup otoritesinin düzenlediği gelenekler yığına dönüşmekte ve değişim sürecinin olası halini ortadan kaldırmaktadır.

Eleştirel çokkültürlülük görüşü altında temelde eleştiri, çoğunluk olan (etnik ya da ırk temelli) hegemonik güç ile azınlık grupların ara-

sındaki durumdur. Eleştirel bakış, azınlık grupların varlıkları ve tarihi miraslarının korunması için çoğunluk karşısında var olmalarına yönelik hareket eder (Prins and Saharso; 2013: 67). Bireylerin yaşamlarının keşfedilmesi ve ortaya konmasından daha fazla olarak bireylerin varlık gösterebilmeleri ve kesişen sosyal eşitsizlik durumlarındaki (cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi) yaşamlarını geliştirmeye yönelik hareket eder. Bu paralelde eleştirel çokkültürlülük altında feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişkiye yönelik olarak bazı temel yaklaşımlar bulunmaktadır.

2.2.1. Eleştirel Çokkültürlülüğün Feminist hareket ile Kesişimi: *Bakış Açıları ve Kesişimler* bu yaklaşımların ilk sırasında gelmektedir. Bu bakış açısı altında yer alan görüşler siyah feminizm (Collins, 1986; 1991) ve Crenshaw'un ortaya koyduğu kesişimsellik (intersectionality) kavramları ile ilintilidir. Her iki durumda da temelde beyaz kadının varlığı, etnik, ırk veyahut sınıf ve benzeri bir unsur üzerinden farklı olan ve azınlık içerisinde yer alan kadına üstünlük olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu görüş altında yer alan düşünce, farklılıkları ele alırken birden fazla değişken ve durumun bir arada olabileceği ve kesişebileceğine dikkat edilmesi gerektiğidir.

Crenshaw'un belirttiği gibi cinsiyet, her zaman ırk ve sınıf ile ilintilidir; ya da ırk, söz konusu olduğunda bunun yanında cinsiyet ve sınıf; sınıftan söz ederken göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlar, cinsiyet ve ırktır (Crenshaw, 1991: 12).

İkinci yaklaşım ise “*hegemonik pratikler*” olarak adlandırılmaktadır. Bir grup feminist (özellikle İkinci Dalga'ya yakın olanlar) kimlik politikalarının kadın hareketi içerisinde bölücü bir yapısı olduğundan bahsetmektedir. Şeyleştirilmiş kimlikler, kolektif yapılara zarar vermektedir. Bu bakış açısı içerisinde bir tarafın hegemonik olarak diğer parçalanmış olanlara baskınlığının söz konusu olmaması için öneriler sunulmaktadır.

Bu yaklaşım içerisinde yer alan ilk kavram, “öznelliğin yeni figürasyonları”dır. Bu durum, her iki yöne de gidebilen ve bir taraf karşı-

sında farklı ve bütünlüklü diğerlerinin oluşturulduğu “çifte bilinçler”dir. Bu çifte bilinçler ile gruplaşma ve birbirinden ayrılmaya sebep olan unsurlar ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla bu grup feministlerin (Anzaldua, 1987; Brah, 1996; Alarcon, 1990) ortaya koyduğu ayrışma ve bölünme eleştirisi ortadan kalkacaktır. Özne tek bir yönü ile kendi grubunu düşünen bir özne olmaktan çıkarak artık her iki yönlü ve içerikli söylemlerin var olduğu bir bilinci kendisinde taşıyacaktır. Bu duruma bir örnek olarak Anzaldua’nın “*mestiza*” kavramı örnek verilebilir. *Mestiza*, kültürel, ırksal, dilsel olarak çeşitliliğin vücut bulmuş halidir (Anzaldua, 1987: 4).

Yaklaşım içindeki ikinci kavram “her iki yöne yönelik ortaya konan politika”dır. Bu görüş, Saba Mahmood’un örnek olarak gösterdiği “dindar kadınların”⁴ durumu üzerinden anlaşılabilir (Mahmood, 2005: 98). Mahmood, bu kadınların liberal feministlerin bakış açısı ile paralel bir yapı gösterdiklerini ve kişisel özerklik durumuna uydularını ancak kendileri bizzat aktif bir sorumluluğu (active agents) yerine getirmektedirler diye belirtir (Mahmood, 2005: 80). Bu durum, ele alınan liberal olmayan (*nonliberal*) bir hayat şeklini ve faaliyetlerini kendi özerk kararı olarak verdikleri bir hareket olmadığı halde; devam ettiren ve bunu gönüllü olarak yapan bir grubun hareketlerini anlamak için kullanılmaktadır. Her iki yönlü hareket politikasına dair bir diğer örnek ise Salman Rushdie olayına karşı Müslüman kadınların içinde buldukları kültürel yeniden üretimin bir sonucu olarak gösterdikleri kollektivite de verilmektedir (Yuval-Davis, 1992: 285).

Sonuç olarak hegemonik pratikler dâhilinde yapılması gereken her iki taraf ve durumlar ile ilgili var olan hâlihazırdaki koşulların anlaşılması için geliştirilen bir koalisyonun işleridir.

Eleştirel çokkültürlülük bağlamında üçüncü olarak *somut öteki ve interaktif evrenselcilik* yaklaşımı yer almaktadır. Seyla Benhabib tara-

4. Bu kadınlar camiye giderek sürekli olarak ibadet edip transa geçer derecede performatif hareketlerde bulunmaktadır. Bu durum bir çeşit ayın olarak görülebilir.

findan ortaya konan bu bakış açısı özellikle eleştirel çokkültürlülük görüşünün çokkültürlülük mozaïği yaklaşımına karşıdır (Benhabib, 2002: 9). Benhabib, kültürlerin bir bütün ve saf bir yapı göstermediklerini belirtmektedir. Benhabib'in feminist harekete tavsiyesi "normatif müzakere" durumudur (Benhabib, 2002: 19). Bu paralelde kültürel çeşitlilik, "hikâyeleştirilmiş bir kimlik konsepti" ve "interaktif bir evrenselcilik" ile ele alınmalıdır. Birey, birçok farklı özellik ile bir arada varlık göstermektedir. Varlığı başlı başına kendisine ait bir hikâye ve durumu temsil etmektedir (Benhabib, 2002: 27). Bununla beraber, birey kendisinin karşısına bir diğeri koyarak etkileşim içerisinde olmalıdır. Bu durum da "interaktif evrenselcilik" durumunu yaratmaktadır. Benhabib, kendimizi nasıl bize benzediği; bizde olan özelliklere, eşitliğe, haklara, ihtiyaçlara ve sorumluluklara sahip olduğunu düşündüğümüz gibi; farklı ihtiyaçlara, özelliklere, eşitlik durumlarına ve sorumluluklara sahip olduğunu da aklımıza getirmemiz gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu bize mantıksal bir müzakere sağlar ve somut diğeri ile interaktivite içerisinde olunmasını garantiler (Benhabib, 2002: 30).

Liberal çokkültürlülük ve eleştirel çokkültürlülük çerçevesinde konan bu yaklaşımlar, feminist hareket içerisinde kadının kültürel farklardan ve ait oldukları grup içerisinde ya da içinde yer aldıkları çoğunluk grubu dâhilinde ne gibi farklı bakış açıları ile özneleştirildiklerine dair görüş ortaya koymaktadırlar. Bu noktadan hareketle çokkültürlülük ve kimlik politikaları ile çerçevenmiş bu yaklaşımların feminist hareket içinde nasıl değerlendirildiği ele alınarak devam edilecektir.

3. Sonuç Yerine:

Çokkültürlülük Kuramları Feminist Hareket İçin Kötü müdür?

Bu çalışmada kadın hareketi içerisindeki farklılaşma temelinde şekillenen oluşumlar, çokkültürlülük içerisinde kültürel olarak farklılık gösteren azınlık gruplarına yaklaşım ile beraber değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan durum, yeni dünya düzeni içerisinde artık kültürel farklılıkların göz ardı edilemez ve belirli noktalarda var olan topluluk içeri-

sindeki kadına yönelik yaptırımların topluluk ve “baskı” uygulanan kişi ile ilişkilendirilerek analiz edilmesini gerekliliği ile açıklanmaktadır.

Bu paralelde çokkültürlülük altında ele alınan iki farklı görüş ve bu görüşlerin altında yer alan yaklaşımlar üzerinden bugün farklı toplumlarda yaşayan ve bu toplumlar içerisinde kendi kültürleri ile bir azınlık topluluğu oluşturan grupların bünyesindeki kadınların sorunları ve durumları, belli başlı bu yaklaşımlar olmadan değerlendirilemez. Çünkü her toplumda bu belirtilen yaklaşımlar paralelinde azınlık grubundaki kadınların baskılandığı, erkek dominasyonuna girdiği ya da kültürel ritüelleri uygularken özgür iradeleri ile ya da dolaylı yoldan topluluk baskısı ile karar verdikleri görüşünü savunan İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga içerisinde feminist gruplar olacaktır.

Örneğin Fransa’da başörtülü kadınların ikinci dalga feminist gruplar tarafından özgürleştirilmeye çalışılmaları ve bunun kendilerini var oldukları azınlık ve Müslüman grup içerisinde bastırılmış olduklarının ortaya konarak yapılması, Susan Okin’in üzerinde durduğu evrensel ve herkes için genel geçer hale gelmiş çerçevelerin temelinde bir bakış olarak alınabilir.

Ancak bunun yanında yine Fransa’da bir diğer görüşe göre kadınların kendi rızaları ve tercihleri ile gerçekleştirdikleri bilinçli bir seçim olarak başörtüsünü kullandıkları belirtilerek bunun ataerkil bir baskı değil sadece dini ritüel olduğunun savunulması da bir başka durumdur. Bu görüşün arka planında eleştirel çokkültürlülük yer almaktadır. Başörtülü Müslüman kadınların içinde yer aldıkları topluluk ve bu topluluğun sağladıkları paralelinde “somut öteki” olarak kendilerine en uygun seçimi yapabilecekleri savunulmaktadır.

Ayrıca liberal çokkültürlülük ile örtüşen bir görüşe göre başörtüsünün var olan azınlık toplumu içerisinde topluluktan kaynaklanan bir baskı ile içinde buldukları gruptan ayrılamadıkları ya da bu gruptan dışlanacakları tehlikesiyle kabul ettikleri lakin bu durumun özgürlüklerini kısıtlayan bir durum olduğu görüşü de, savunular arasında yer almaktadır.

Bu gibi durumların yanında belli başlı kültürel örf ve adetlerden gelen ancak kadının hayatında özellikle baskılayıcı ve sıkıntılı bir durum yarattığı söylenebilecek olan “kadın sünneti gibi” “geleneksel zarar verici hareketler” altında yer alan bazı belli başlı hareketler, her iki yaklaşım tarafından da kadını var olan azınlık grubu içerisinde göz ardı edilemeyecek derecede baskılayan hareketler olarak görülmektedir.

Dolayısıyla bu noktadan hareketle, hem liberal çokkültürlülük hem de eleştirel çokkültürlülük yaklaşımlarının birleştikleri temel nokta ve kadın hareketi tarafından da baskılayıcı durum olarak kabul edilen evrensel bir grup faaliyetin olduğu kabul edilmektedir. Temelde tartışma noktası sadece ataerkil bir düzen içerisinde erkeğin karşı cins olan kadına karşı yapmış olduğu baskılama değil; kadının kadına ötekileştirme temelinde yapmış olduğu bir baskılama da çalışma kapsamında ele alınmıştır. Günümüzde çokkültürlülük ve feminist hareketin kesiştiği noktalar, sadece ataerkil düzenin getirdikleri değil, beyaz ya da baskın bir pozisyonda olan, toplumun çoğunluk grubuna dâhil ve çoğunluk kültürüne sahip olan kadının (başörtülü- başı açık gibi) diğer kadına yapmış olduğu ayrımcılık temelinde şekillenebilmektedir.

Abstract: This study aims to analyze the relationship between feminism and multiculturalism. Hence from 1980's the parameters of second wave feminism and the parameters of third wave feminism from 1990's within the context of gender and identity politics will be executed. Under the scope of those parameters, the contradictory situations based on the intersection between liberal, critical approaches in the multicultural theory and second-third wave feminism will be released towards the race, class and gender discussions maintained by cultural differences through patriarchy, emancipation of woman.

Key Words: Feminism, Multiculturalism, Intersectionality, Liberal and Critical Approaches

Kaynakça

- Alarcon**, Norma (1990), “Theoretical subject of This Bridge called my Back and Anglo- American Feminism”, in (ed.) G. Anzaldúa (1990), **Haciendo Caras**, San Francisco: Aunte Lute, pp.356-369.
- Anzaldúa**, Gloria (1987), **Borderlands: La Frontera: The New Mestiza**, San Francisco: Aunte Lute Books.
- Azizah Y. Al-Hibri** (1999), “Is Western Patriarchal Feminism Good for Third World / Minority Women”, in (eds) J. Cohen, M. Howard, and M.C. Nussbaum (1999), **Is Multiculturalism Bad for Women**, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp.41-46.
- Benhabib**, Seyla (2002), **The Claims of Culture, Equality and Diversity in the Global Era**, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brah**, Avtar (1996), **Cartographies of Diaspora: Contesting Identities**, London: Routledge.
- Collins**, Patricia Hills (1986), “Learning from the Outsider within: The Sociological Significance of Black Feminist Thoughts”, **Social Problems**, 33 (6): 14-32.
- Collins**, Patricia Hills (1991), **Black Feminist Thought: Knowledge , Consciousness and the Politics of Empowerments**, New York: Routledge.
- Crenshaw**, Kimberlé (1991), “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color”, **Stanford Law Review**, 43 (6): 1241-1299.
- Davis**, Angela (1996), “Gender, Class and Multiculturalism: Rethinking ‘Race’ Politics”, in (eds.) F. Gordon Avery and Christopher Newfield (1996), **Mapping Multiculturalism**, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deveaux**, Monique (2005), “A Deliberative Approach to Conflicts of Culture”, in (eds.) Eisenberg and J. Spinner- Halev (2005), **Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity**, Cambridge, UK: Cambridge, UK: Polity Press, pp.17-34.
- Friedman**, Marilyn (2003), **Autonomy, Gender, Politics**, Oxford: Oxford University Press.
- Haraway**, Donna (1997), *Modest Witness @second Millenium. Female*

Man©Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience. New York: Routledge.

Honig, Bonnie (1999), “My Culture Made me Do it”, *in* (eds.) J. Cohen, M. Howard, and M. C. Nussbaum (1999), **Is Multiculturalism Bad for Women**, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp.35-40.

Hooks, Bell (1981), **Ain’t I a Woman: Black Women, and Feminism**, Boston: South End Press.

Kymlicka, Will (2015), **Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mahmood, Saba (2005), **Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject**, Princeton: NJ: Princeton University Press.

Nussbaum, Martha C. (1999), **Sex and Social Justice**, Oxford: Oxford University Press.

Okin, Susan (1999), “Is Multiculturalism Bad for Women”, *in* (eds.) J. Cohen, M. Howard, and M. C. Nussbaum (1999), **Is Multiculturalism Bad for Women**, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp.7-24.

Parekh, Bikhu (1999), “A Varied Moral World”, *in* (eds.) J. Cohen, M. Howard and M.C. Nussbaum (1999), **Is Multiculturalism Bad for Women**, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp.69-75.

Philips, Anne (2010), **Gender and Culture**, Cambridge, UK: Polity Press.

Schachar (2001) **Multiculturalism Jurisdictions: Cultural Differences and Women’s Rights**, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Taylor, Charles (2005), “Çokkültürcülük: Tanınma Politikaları” (Hazırlayan: Cem Akaş ve Amy Gutman), İstanbul: YKY.

Yuval-Davis, Nira (1992), “Fundamentalism, Multiculturalism and Women in Britain”, *in* (eds.) James Donald and Ali Rattansi (1992), **“Race” Culture and Difference**, London: SAGE, pp.278-291.

Yuval-Davis, Nira (1999), “Ethnicity, Gender Relations and Multiculturalism”, *in* (eds.) Rodolfo D. Torres, Louis F. Miron, and Jonathan Xavier Inda (1999), **Race, Identity, and Citizenship: A Reader**, Oxford: Blackwell, pp.112-125.